

УДК 165.172

Т. С. Троїцька
доктор філософських наук, професор,
професор кафедри психології
Мелітопольського державного педагогічного університету
імені Богдана Хмельницького

Г. Г. Тараненко
кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри суспільно-гуманітарних наук
Таврійського державного агротехнологічного університету

ЦІЛІСНІСТЬ ЛЮДИНИ У ТРАНСДИСЦИПЛІНАРНОМУ СИНТЕЗІ: СПРОБА ФІЛОСОФСЬКОЇ КРИСТАЛІЗАЦІЇ

Сучасний культурно-освітній простір центрується навколо людини нового мислення, нового світогляду, людини, яка впевнена у нових реаліях та здатна орієнтуватись у хронотопі. Теперішні умови продукування і трансферу знань іноді постають об'єктом наукових маніпуляцій, а інтенсивність розвитку нових технологій призводить до втручання в особисте життя людини і навіть у функціонування її організму антигуманних конструктів, що впливає на сприйняття світу, в якому живе людина. Означене спонукає до вироблення нового типу знання, яке уможливить адекватне осмислення загроз і сподівань людини, що опинилась у їх епіцентрі.

Протягом усієї своєї історії людина прагне досягнути сутність природних властивостей і духовних екзистенціальній, проте, незважаючи на те, що наука, яка більше двох тисячоліть вивчає людину, застосовуючи різноманітні підходи та «редукуючи» її на безліч складових, вона (наука) тим самим дещо порушує людську цілісність. Варто зазначити, що сьогодні існує безліч спроб та ідей синергетичного, цілісного дослідження людини, які, на жаль, частіше постають як окремі ідеалізовані наукові уявлення, а не системне пізнання.

Отже, актуалізація питання гармонійності та цілісності людини спонукає до розуміння її цілісної природи, відповідно до якої вона перетворює світ, а наукова сфера, простір перцепції та практики й людські претензії спонукають до «вирішення» проблеми цінності трансцендентного як матриці, що породжує усе суще. У будь-якому разі цілісне вивчення людини наближає до розуміння її природи і сутності, а тому, на наш погляд, експлікує її як біосоціодуховну істоту, у якій кожна з властивостей гармонійно пов'язана з іншими.

Духовно-інтелектуальна аристократія людства (філософи, вчені, письменники, релігійні лідери) зазначає, що інколи владні еліти розвивають і використовують науку у напрямі, який суперечить розвитку людини, – у напрямі «антигуманності» та «бездуховності», які можуть знищити людство. Схожі кризи, які неодноразово мали місце у минулому, завжди засвідчували руйнацію старих цінностей і спричиняли виникнення нових. Саме тому у сучасному науково-філософському товаристві активно обговорюється можливість нового рівня розвитку науки – «транснауки» як особливого виду пізнання, яке, спираючись на взірці «старої» науки XVII – XIX ст., значно її розширює і сприяє зближенню природничо-наукового пізнання з гуманітарним, емпірико-раціональному пізнанню із світоглядною основою науки та синтезу науки, філософії, релігії й мистецтва, який ще у XIX ст. передбачали філософи, зокрема, космісти, а перші кроки зробила саме постнекласична наука, яка творить новий вид пізнання – науково-духовне, або «транснауку».

Аналізуючи сутність транснауки, В. Войцехович зауважує, що вона поєднує у собі науку і духовність, адже є принциповим розширенням старої науки у напрямі розширення емпірії; переходом від ідеалу об'єктивної до ідеалу суб'єкт – об'єктної істини, від логосу до мережі континуальних «живих» мислеформ, які швидко перебудовують-

ся, від дискретної логіки до континуальної; рухом від ієрархії до мережі; послабленням ролі традиційної логіки; акцентом на інтуїтивному прозорінні, на зміні стану свідомості; уявленням про реальність, яка залежить від творчої активності суб'єкта» [2, с. 27].

Сьогодні багато філософів (М. Булатов, Дж. Кляйн, В. Порус) вказують, що пошук цілісності набуває явних обрисів інтеграційної діяльності, що включає пізнання і практичну дію у реальному світі, пошук стійкості у світі, що змінюється. На думку М. Булатова, існує чимало думок щодо неможливості встановити сутність людини, оскільки сутність явища розкривається у відповідях на два питання: як воно виникає і яких результатів у процесі розвитку набуває. Сьогодні використовуються щонайменше п'ять підходів щодо тлумачення сутності людини, які можна розглядати як єдність макрокосму і мікркосму. Якщо керуватись висновками класичної філософії, то основними складниками людини варто визнати природу як таку (тіло), пізнання, афективну сферу та мораль. Цінність науки для людини має пов'язуватись з окремим розумінням її природи, індивідуальної діяльності і проблем, які потрібно розв'язувати. Якісно новим етапом інтегрованості науки у суспільство стала «трансдисциплінарність» як новий тип зв'язку між наукою і культурою, який є необхідний сучасній науці і сучасній культурі та впливає на внутрішній устрій науки, на її відносини з суспільством, на культуру і формування її ціннісних універсалій [10; 1]. Як зазначає В. Порус, «трансдисциплінарність» змушує згадати давно відоме, але призабуте у методологічних суперечках: наука є органом пізнання людства. І цей орган «служить інтересам людства до тих пір, поки він у змозі адекватно усвідомлювати свої інтереси» [6]. Отже, трансдисциплінарність, інтегруючи науку у суспільство, тим самим наближує її саме до людини, акцентуючи увагу на людській сутності, природі, а тому, безумовно, її цілісності та гармонійності.

Варто зазначити, що сучасна наука, поставивши в епіцентр досліджень унікальні системи, що історично розвиваються, та залучивши до них власне людину як особливий компонент, вимагає експлікації цінностей, які не тільки не суперечать традиційній настанові на отримання об'єктивного-істинних знань про світ, а й постають важливою умовою реалізації.

Відмінною рисою сьогоденного розуміння сутності людини є формування макрокосму індивіда на основі здібностей охоплювати зміст життя за допомогою понять, засобів науки, культури, освіти, мистецтва, а також здібності оцінювати та надавати сенсу особистості, предметам і явищам таким чином, щоб людська сутність передбачала розмежуванням ціннісного й доцільного, корисного та прийняттого. За умови, що засадничим принципом нового мислення стане пріоритет людяності, а в науці, культурі і освіті – соціально-етичні цінності, у разі збільшується можливість настання «зіркового часу» філософії (І. Фролов), найвищим завданням якої є інтеграція знань про людину, їх поєднання з гуманітарними цінностями (що врешті-решт і становить мудрість), на чому, власне кажучи, акцентують увагу трансдисциплінарні дослідження.

У зв'язку з цим видається принциповим розуміння того, що може у цьому значенні наука, філософія й освіта. Так, зокрема, Е. Агацці, М. Розін та інші зауважують, що найбільше, чого можна вимагати від науки, – це дослідження людських дій як інтенційно-спрямованої поведінки, до якої не зводиться їхня ціннісна зорієнтованість. Завдання ж філософії полягає у доповненні цього рівня дослідження, у тому, щоб висвітлити цей інший простір, у якому те, «як має бути», є передбачуваною метою, а отже, – цінністю у справжньому сенсі. Всі механізми науки здатні не більше ніж на вказівку деяких конкретних «форм», у яких є це «як має бути», але вони не можуть навіть вийти на той рівень, на якому це вимірювання людської дії є існуванням [9].

Звичайно, філософія не є універсальним нормативним розумом – цю роль разом із нею виконують інші дисципліни і практики, зокрема наука, мистецтво й ідеологія, проте саме за нею залишається функція практичного осмислення, аксіологічної орієнтації мислення і смислової артикуляції. На думку деяких філософів (Е. Агацці, В. Кремень, М. Мамардашвілі, І. Предборська, М. Розін та ін.), ніщо, крім філософії, не може взяти на себе функції цілісного осмислення світу (життя), ціннісного самовизначення людини загалом та критичної самосвідомості зокрема. Саме філософія, як і раніше, здійснює розробку і втілення ідей щодо збереження культури і життя людини, створює й маніфестує етичні ідеї або принципи.

На думку М. Розіна, реалізм філософського мислення сьогодні пов'язаний не тільки з наукою, а й із досвідом мистецтва, управління, життя окремих особистостей, соціальних рухів і держав тощо. Причому реалізм філософського мислення полягає в інстинкті самозбереження людського роду і спільноти, у волі до життя, до змін і самообмеження, до відмови від форм буття, хоча й привабливих, але таких, що призведуть до загибелі [9, с. 83], не кажучи вже про роль сучасної філософії у створенні цілісних, інтегральних уявлень про світ і людину.

Не можна не помітити, як вважають В. Кремень [4], І. Предборська [7], у цьому аналізі певних змін у функціоналіях філософії, що відбулись у зв'язку з утвердженням постмодернізму як напрямку сучасного філософування, що змістовно і ціннісно позиціонує себе поза межами класичної та некласичної традиції, розглядається як новий етап у розвитку культури, як стиль постнекласичного наукового мислення, як комплекс різних течій постнекласичної філософії, як новий художній стиль, новий напрям у літературі, живописі, музиці, архітектурі тощо, як художньо-естетична система другої половини ХХ століття та як теоретична рефлексія означених явищ. Остання для нас має принципове значення, оскільки у всьому розмаїтті течій постмодернізму його основні представники (Р. Барт, Ж. Батай, З. Бауман, М. Бланшо, Ж. Бодрийяр, Ф. Гваттарі, Ж. Дельоз, Ж. Деррида, П. Клоссовські, Ю. Кристева, Ж.-Ф. Ліотар, Р. Рорті, М. Фуко та ін.) однотайні у розумінні таких положень: людина не володіє безпосереднім доступом до реальності, а тому адекватних засобів осягнення істини у цілому не існує; реальність є недосяжною, оскільки людина є «бранцем» мови, яка визначає форму її думок; реальність конструюється людиною за допомогою мови, тому її природа визначається тими, хто її (мову) формує [5, с. 426].

Отже, не можна заперечувати, що тільки завдяки філософії людина як єдина істота у світі, яку не можливо вивчати об'єктивно, відволікаючись від власної природи, постійно перебуває у цих смислах, постійно завдяки власним зусиллям заглиблює себе у свою думку, у свої прагнення й вибудовує орієнтації на високі цінності. Головним призначенням філософії у цьому контексті постає, напевно, вироблення концептів, що підкреслюють постмодерністи (Ж. Дельоз, Ф. Гваттарі, П. Рікьор та ін.), і на що вказують деякі дослідники: «Філософія – це мистецтво формувати, винаходити, виробляти концепти, а «концептуальні» персоналії сприяють їх визначенню. Філософ – це той, хто

винайшов концепти і почав ними міркувати, тобто філософія – це дисципліна, що створює концепти, які не обов'язково є певними формами чогось, винаходами або продуктами, вони (про це мріяв ще Ф. Ніцше) існують не для того, щоб їх сприймали, «підчищали й наводили лоск», але для того, щоб вони утверджувались і переконали людей у необхідності їх використання [5, с. 735].

На думку Ж. Дельоза і Ф. Гваттарі, філософія не є ні спогляданням, яке відображає речі, що розглядаються у процесі творення концептів, ані рефлексією, яка постає простим розмірковуванням (таке розуміння філософії тільки применшує її значущість). Філософія не можна ідентифікувати у повному обсязі з комунікацією, що потенційно «працює» з думками, щоб знайти консенсус. Здається, що шлях цих універсальній філософії уже проходила... Головною думкою Ж. Дельоза і Ф. Гваттарі є висловлювання: «Ми відповідаємо не за жертви, а перед жертвами» [3, с. 14].

Зрозуміло, чому головним завданням філософії сьогодні постає саме вироблення експліційної типології цінностей, що імпліцитно задані стандартами досконалості, введення їх до площини науки і спрямування на самооцінку людини, з метою націлення її на людське зобов'язання та на такий етичний компонент морального обов'язку, який передбачатиме навіть конфліктну структуру дії або взаємодії. Відомо, що будь-яка дія є взаємодією і за структурою є діалогічною й асиметричною. На думку П. Рікьора, це зумовлено тим, що «де є сила, там і можливість насилля. Якщо перше відкриває шлях етиці добродетей, то друге – етиці обов'язку, сутність якої полягає, на мою думку, в одному з недавніх формулювань категоричного імперативу: «Стався до людського начала в собі й у іншому не тільки як до засобу, а і як до самодостатньої цінності» ... не бажання, а насилля змушує нас надавати моралі характер зобов'язання чи у формі заборони – «Не вбий», чи у формі позитивного наказу – «Того, на кого спрямована твоя дія, уважай таким же, як ти сам» [8, с. 57].

Справді, самооцінка є суб'єктивним корелятивом етичної оцінки дії, саме так, як суб'єктивним корелятивом обов'язку постає повага. Якщо самооцінка може стосуватись тільки особистості й нікого іншого, то повага за походженням структурована як категорія діалогічна, подібно до того, як взаємодія за природою передбачає конфлікт. Експлікуючи цю думку, варто зазначити, що не може бути самоповаги без поваги до іншого, а тому, як зазначає П. Рікьор, «ми повинні вміти робити описи особистості як фундаментальних конкретностей і як «я», тобто як суб'єктів, здатних до самовизначення, щоб бути спроможними схарактеризувати дії як події, що викликані інтенціями, а агентів – як володарів і авторів дій... Це неможливо зробити в науці, це трансцендентне» [8, с. 59].

Водночас нам потрібно вибудовувати філософсько-методологічні сценарії перебування в людині тієї «могутньої внутрішньої сили», розвитку її у межах історичних, традиційних «розмірностей» і сучасних різноманітних викликів часу і простору на основі сходження до духовного.

Звичайно, методологією таких сценаріїв можуть стати наука, освіта, філософія. Слід наголосити ще раз на можливостях науки у цьому аспекті, на особливостях освіти, яка транслює наукове знання, й надати, так би мовити, преференції трансплінарній парадигмі, яка прагне «зняти» сцієнтистську обмеженість щодо пізнання людини за допомогою філософії, що істотно відрізняється від науки за такими параметрами: філософія пов'язана з творенням концептів на основі іманентності, наука – референцій; філософія як «продуцент» концептів не заангажована визначеністю, їй притаманна неподільність і численність варіацій; наука функціонально має розглядати тільки змінні у детермінованих обставинах; констатацією філософських концептів є події, референцією наукових функцій – стан речей; філософію й науку відрізняє спосіб висловлювання [5, с. 747–748].

Отже, саме для визначення «потужності» людського ставлення до природи, до соціуму, до себе ми пропонуємо

методологію пізнання і діяльності, яка інтегрує природо-відповідність, морально-ціннісний вимір, телеологічність, людяність, цілісність, діалогічність, індивідуальність, інноваційність, свободу, творчість, що поєднують культуродоцільність світу з відповідальністю людини, отримує нову людино(ви)мірність.

Таким чином, людина ціннісно (відповідно до своєї природи) вимірює світ на його відповідність сутнісним властивостям. За логікою визначення ієрархії цінностей перше місце мають посідати цінності природи, оскільки людина насамперед є її частиною. Це не означає некультурний рівень ставлення (суто фізіологічний). У цьому контексті людське ставлення до природи мало б визначати не тільки значущість і цінність природного середовища для власного життя, а й ставлення до неї по-людськи, тобто культурно (саме культурність вирізняє людину з-поміж інших живих істот). Але розуміння людини пройшло тривалий шлях, перш ніж відбулося перенесення загальнофілософського тлумачення природи як макрокосму на людину, згідно з яким людська природа охоплює усю сукупність властивостей людини (природа як така – тіло, пізнання, афективна сфера, мораль). На думку М. Булатова, відповідно до двох основних частин, із яких складається людина, у філософії слідом за Т. Гоббсом почали розрізняти фізичні й духовні здібності [1, с. 256].

Отже, якщо ми сприймаємо «право» людини міряти світ (природний і соціальний) на предмет природо-відповідності (у нашому контексті – створення умов для творчого, вільного духовного розвитку особистості), то не можна, з одного боку, не забезпечувати в соціумі можливість реалізації потреби в колективній, чітко організованій масовій дії, орієнтованій на реалістично, раціонально стилій суспільний інтерес, а з іншого – потреби в уможливленні енергійного, ініціативного й винахідливого розвитку індивіда, здатного у складних переплетіннях соціальних зв'язків брати на себе відповідальність, приймати самостійні рішення, керуючись власним розумінням, здоровим глуздом і наміром.

Література

1. Булатов М.О. Філософський словник / М.О.Булатов. – К.: Стилюс, 2009. – 575 с.
2. Войцехович В.Э. Транснаука как синтез науки и духовности / В.Э. Войцехович // Интегральная философия. – 2013. – № 4. – 82 с.
3. Гваттари Ф. Что такое философия? = Qu'est-ce que la philosophie? / Ф. Гваттари, Ж. Делёз; пер. с фр. С.Н. Зенкина. – М.: Ин-т эксперим. Социологии; СПб.: Алетейя, 1998. – 260 с.
4. Кремень В.Г. Філософія людиноцентризму в стратегіях освітнього простору: [монографія] / В.Г. Кремень; АПН України. – К.: Пед. думка, 2009. – 520 с.
5. Новейший философский словарь. Постмодернизм / Сост. А.А. Грицанов. – Минск: Современный литератор, 2007. – 816 с.
6. Порус В.Н. От междисциплинарности к трансдисциплинарности: мосты между философией науки и философией культуры / В.Н. Порус // Трансдисциплинарность в философии и науке: подходы, проблемы, перспективы / отв. ред. В. Бажанов, Р. Шольц. – М.: ИД «Навигатор», 2015. – С. 416–433.
7. Предборська І.М. Філософські абрисы сучасної освіти: [монографія] / І.М. Предборська. – Суми: ВТД «Університетська книга», 2006. – 226 с.
8. Рикёр П. Какого рода высказывания о человеке могут преподнести философы / П. Рикёр // О человеческом в человеке / под общ. ред. И.Т. Фролова. – М.: Политиздат, 1991. – 384 с.
9. Розин М.В. Проблема целостного изучения человека / М.В. Розин // О человеческом в человеке. – 1991. – С. 80–99.
10. Klein J.T. Interdisciplinary: history, theory, and practice / J.T. Klein. – Detroit MI: Wayne state university press, 1990.

Анотація

Троїцька Т. С., Тараненко Г. Г. Цілісність людини у трансдисциплінарному синтезі: спроба філософської кристалізації. – Стаття.

Розглянуто питання гармонійності та цілісності людини, яка мислиться як головний предмет «ренесансу» проблеми цінностей. Зазначено, що важливою умовою конституювання цілісності людини є рівень «потужності» людського ставлення до природи, до соціуму, до себе, тобто те, що складає концепт «людиномірність», який інтегрує природо- і культуро-відповідність, морально-ціннісний вимір, телеологічність, людяність, діалогічність, індивідуальність, інноваційність, свободу, творчість тощо. Під новим кутом зору розглянуто співмірність буття людини, в якому значну роль відіграє розуміння індивідуальності, творчості й духовності, що у вимірах людиномірності має величезне значення в усі часи й особливо зараз, коли «ідеологічні конотації» уможливили ідентифікацію понять «індивідуальність» та «індивідуалізм», перебільшений у їхньому розумінні негативний (асоціальний) зміст.

Ключові слова: відповідальність, людино(мі)рність, природо-відповідність, співмірність буття, трансдисциплінарність, транснаука, цілісність людини.

Аннотация

Троїцкая Т. С., Тараненко Г. Г. Целостность человека в трансдисциплинарном синтезе: попытка философской кристаллизации. – Статья.

Рассмотрен вопрос гармоничности и целостности человека, который мыслится главным предметом «ренессанса» проблемы ценностей. Отмечено, что важным условием конституирования целостности человека является уровень «мощности» человеческого отношения к природе, к социуму, к себе, то есть то, что составляет концепт «человекомерность», который интегрирует природо- и культуросообразность, морально-ценностное измерение, телеологичность, человечность, диалогичность, индивидуальность, инновационность, свободу, творчество и т.п. Под новым углом зрения рассмотрена соразмерность бытия человека, в котором значительную роль играет понимание индивидуальности, творчества и духовности, что в измерениях человекомерности имеет огромное значение во все времена и особенно сейчас, когда «идеологические коннотации» сделали возможным идентификацию понятий «индивидуальность» и «индивидуализм», преувеличив в их понимании отрицательный (асоциальный) смысл.

Ключевые слова: ответственность, человекомерность, природосообразность, соразмерность бытия, трансдисциплинарность, транснаука, целостность человека.

Summary

Troitska T. S., Taranenko G. G. Integrity of the human being in the transdisciplinary synthesis: the attempt of philosophical crystallization. – Article.

The article deals with the issue of harmony and integrity of the human being who is considered to be the main subject of “Renaissance” of value research. It has been noted that an important condition of the constitution of human being’s integrity is the level of “power” of the human being’s relation to the nature, society, and himself. All these components make up the concept of “human dimension” which integrates nature- and culture correspondence, moral and value dimension, such features as teleology, human relation, dialogue, individuality, innovation, freedom, creativity, etc. The proportionality of human being’s existence has been researched from a new angle. The understanding of individuality, creativity and spirituality, which has a significant importance in the human dimension, plays an important role. These features have always been important and especially nowadays when “ideological connotations” have stimulated the identification of the concepts of “individuality” and “individualism” and negative (antisocial) connotation which has been exaggerated in their understanding.

Key words: responsibility, human dimension, nature correspondence, proportionality of being, transdisciplinarity, trans-science, value of a human being.